

Císařské lázně, pohled od severozápadu, vzadu
Rašelinový pavilón, Karlovy Vary, před rokem 1918
Imperial Spa, historical view from the northwest, to the
rear is the Peat Pavilion, Karlovy Vary, before 1918

Zdroj Source: sbírka Vladimíra Dleska

TECHNICKÝ PROVOZ LÁZNÍ S POUŽITÍM OCELO-LITINOVÝCH KONSTRUKCÍ V KARLOVÝCH VARECH

SPA TECHNOLOGY WITH STEEL – CAST-IRON STRUCTURES IN KARLOVY VARY

The Imperial Spa (Kaisersbad / Císařské lázně) is one of the largest and artistically richest spa houses in Karlovy Vary. A new peat spa was built on the site of the former Baroque brewery in the period of 1893 – 1895, following the plans of the well-known Viennese architectural partners Ferdinand Fellner and Hermann Helmer. The interior of this spectacular building, built in the historicist style of the French Neo-Renaissance, conceals magnificent details combined with unusual comfort and exceptionally modern technical provisions for its era. In the front section of the building are public halls, parlors, and waiting rooms, where the spa's clientele used to wait for their procedures or could rest once they were finished. The atrium, i.e., semi-circular part of the building, is surrounded with a ring of bathing cabins. On the 1st floor in the central buttress is a large hall, called the Zander Hall, where equipment for Swedish gymnastics was installed in line with the principles of Dr. Zander's exercise method. The dispositional facilities of the spa's operations were absolutely unique: a total of 120 bathing rooms, the most valuable and precious of them being the Princely Bath (Fürstenbad). Situated on the right side of the pavilion's front section, it was reserved for the most prominent guests. The spa's provisions included a luxuriously decorated changing room (powder room) and resting room. All other bathing rooms, both on the ground and upper floor, had their own individual changing room and cabin. Particularly special, and indeed unique, was the system of preparing and delivering peat to the individual bathing chambers. The peat was prepared and mixed for the spa in a separate building, following the ingenious solution of Fellner and Helmer based on the concept that everything that might disturb spa operations at the Imperial Spa was concentrated in a separate facility. The bathing procedure progressed as follows: A cart containing peat was pushed into the basement of the building to the rear, where it was emptied into a pit situated above the entrance to the building. From there, it was immediately lifted and forwarded onward for sorting, i.e., cleansing. Then, the clean peat was dropped into a system of pipes connected to six large wooden mixing

barrels, where it was mixed with water using mechanically propelled mixers. The operating personnel in the basement would pull up the wooden bathing tubs and fill them up with the peat, using a pulley from the mixing barrels through draining spouts. The tub would then be rolled on rails to the 'manipulation hall', to make the moving of the tubs less noisy, and then sent through the corridor into the atrium, i.e., the formerly open courtyard of the Imperial Spa, originally enclosed with a gallery construed of steel elements. From the atrium, the tubs with peat would be hoisted by means of a hydraulic lift to the destination level and rolled along the gallery to individual the bathing chambers. For positioning the tubs in the bathroom, there was a small door above the floor of each room, just above the floor level, which prevented the air outside from causing a draft in the bathroom. Then, the tubs with used peat would be taken out from the side of the manipulation hall, using a mechanical hoisting system suspended from a rail in the ceiling. At this point, the tubs with the used peat would be tipped over, the water drained into pits and the remaining peat mixture moved by a ramp to a little street near the river and the municipal dumping pit. It was an ingenious, yet simple system that eliminated much of the earlier labor-intensive methods of peat mixing and transporting. Fragments of this above system are still visible and preserved to this day. The cultural and historical importance of the Imperial Spa is undeniably considerable. The value of the building itself stems not only from its luxurious, spectacular, "dramatic" architecture: first and foremost, it is a spa structure and, as such, it is designed to function as a first-rate spa facility. In this respect, the Imperial Spa, since it uses peat for its treatments, has a fundamental facility – the magnificent Peat Pavilion – designed by equally famous creators. We know that the above-described particular balneological facility designed by Fellner and Helmer in their Viennese studio was first realized at the Imperial Spa in Karlovy Vary. The exterior of the pavilion was rendered – in contrast with the somewhat pompous architecture of the Imperial Spa's main building – very modestly for a single logical

Mgr. LUBOMÍR ZEMAN
Národní památkový ústav,
územní odborné
pracoviště v Lokti
Kostelní 81, 357 33 Loket
Česká republika

zeman.lubomir@npu.cz

Ing. MARTIN POSPÍŠIL, Ph.D.
Fakulta architektury
ČVUT v Praze
Thákurova 9, 166 34 Praha
Česká republika

martin.pospisil@fa.cvut.cz

reason: the above-ground technical wing had to be visually differentiated from the main building and therefore should not be too conspicuous. For this reason, Fellner and Helmer opted for the form of a garden pavilion standing seemingly independently behind the Imperial Spa's main building. This ingenious solution was enhanced by the pavilion's external appearance, namely, a dense pergola-like wooden trellage covered with green ivy. The Fellner & Helmer studio planned this garden pavilion in direct imitation of a French spa, as if it were moved to Karlovy Vary straight from Vichy, where such pavilions and trellages have been preserved up to this day. It is these circumstances that prove the industrial value, in addition of cultural and historical importance of the Peat Pavilion. In other words, from the heritage perspective, the technical building (the Peat Pavilion) is as valuable and noteworthy as the Imperial Spa proper. Moreover, today, such a facility is quite unique, not merely in European but probably also in global terms.

As for the Elisabeth Spa, its internal layout is a triple tract in both the front and the longitudinal rear wing, yet a double tract in the side wings, with a corridor linking individual spa cabins. Each cabin was equipped with the necessary water closet. Waiting rooms and rooms for resting after procedures – left for men, right for ladies – were situated in the front part (in the southeast tract) and in the wings. The ground floor and the first floor contained peat and carbon-dioxide baths, while hydrotherapy was situated in the rear northwest tract. Peat was transported to the rear wing from the street now known as Bulharská

ulice (formerly Morgenzeile). It was sorted, mixed and filled into the bathtubs in the basement of the central wing. Then, the bathtubs on wheels were delivered to the front wing on a gallery of steel and cast iron, which was built around the courtyard. The bathing tubs were transported to various spa cabins or were raised by a lift to upper floor levels. As in the Imperial Spa, the tubs were slid inside through a small door under each cabin. The system was improved by a structure of suspended ceilings where drains were placed. Afterwards, the spent peat was then taken back to the rear wing and poured into reservoirs where the water was drained into the public sewer system and the remaining peat removed by wagons to peat dumps.

Unquestionably, it is interesting to compare the technical solutions of both of these large spa buildings, the Imperial Spa and the Elisabeth Spa. One specific factor of interest is the figure of city engineer and builder, Franz Drobny, director of the town construction department in Karlovy Vary, who was active in the construction of both the Imperial Spa and the Elisabeth Spa. From the technical solution of the Imperial Spa, he assumed the principle of transporting bathtubs on a suspended steel – cast-iron structure and their insertion into the spa cabins through holes in the floor. In the Elisabeth Spa, Drobny applied his initial plan for the technical facilities in the rear wing and located the boiler room outside of the building. Even at present, the Elisabeth Spa – resembling a large castle – is with its 60 types of spa treatments the largest balneotherapy institution in Karlovy Vary.

ÚVOD

Architektura a stavebnictví byly ve druhé polovině 19. století stále více ovlivňovány používáním nových stavebních materiálů – zušlechtěného železa a litiny – s jejichž využitím se stavěly i velké promenádní galerie či kolonády. Tento moderní způsob výstavby se samozřejmě odrazil i v západočeských lázeňských městech, a to v podobě monumentálního barokizujícího pozdního historismu. To je příklad litinové Vřídelní kolonády v Karlových Varech (dnes již bohužel neexistující) a Kolonády v Mariánských Lázních, které všechny ostatní

typově obdobné stavby předčily. Původní inspirace pro tyto stavby, včetně použití nových materiálů a konstrukcí, přicházely nejprve z anglického a později i z francouzského prostředí, kde se ve velkých i menších lázeňských městech stavěly pavilónky, verandy, lodžie i majestátné kryté promenády (galerie) ze železa a litiny namísto dřívějších konstrukcí dřevěných. Jako příklad lze uvést Buxton a Harrogate v Anglii, Contrexéville, Vichy, Vittel ve Francii, Spa v Belgii, kolonády v Bad Kissingen, Bad Kreuznach, Wildbad v Německu aj.

Litina a železo byly používány i k zastřešení velkých zimních zahrad či zahradních restaurací (Harrogate, Bath, Spa, Bad Kissingen, Bad Homburg a četná další místa). K průčelím se doplňovaly přesahující prosklené stříšky s ozdobně tvarovanými kovovými konstrukcemi, tzv. markýzy podle francouzských vzorů, poskytující přichozím i korzujícím ochranu před deštěm.

Nové konstrukční materiály, předně již jmenované různými způsoby zušlechťované železo a litina, se ovšem krom venkovní architektury používaly i v technologických provozech velkých lázeňských domů, v jejich balneoterapeutických centrech. Tyto provozy bývaly po mnoha stránkách technicky unikátní a v některých špičkových případech dnes splňují i ty nejpřísnější požadavky kladené na klasifikaci stavby jako památky industriálního dědictví.

CÍSAŘSKÉ LÁZNĚ V KARLOVÝCH VARECH

Císařské lázně v Karlových Varech patří k největším a umělecky nejbohatším lázeňským domům českých lázeňských měst. Lázeňská budova byla postavena na místě původního barokního pivovaru v letech 1893–1895. Plány vytvořili vídeňští architekti Ferdinand Fellner a Hermann Helmer, kteří již před tím úspěšně realizovali v Karlových Varech řadu lázeňských staveb, včetně výše zmiňované Vřídelní kolonády a městského divadla ^{1/}. Pod vedením předního karlovarského balneologa a městského radního MUDr. Karla Bechera a MUDr. Fr. Marterera se již v roce 1891 rozvinula intenzivní příprava stavebního programu založená na studijních cestách po významných lázeňských centrech a na anketě místních i externích balneologů. Na podzim 1892 zorganizoval dr. Becher v Karlových Varech

Foto Photo: Lubomír Zeman

Karlovy Vary, Císařské lázně, současný pohled od severozápadu

Karlovy Vary, Imperial Spa, current view from the northwest

Císařské lázně,
půdorys realizované
stavby, Karlovy Vary

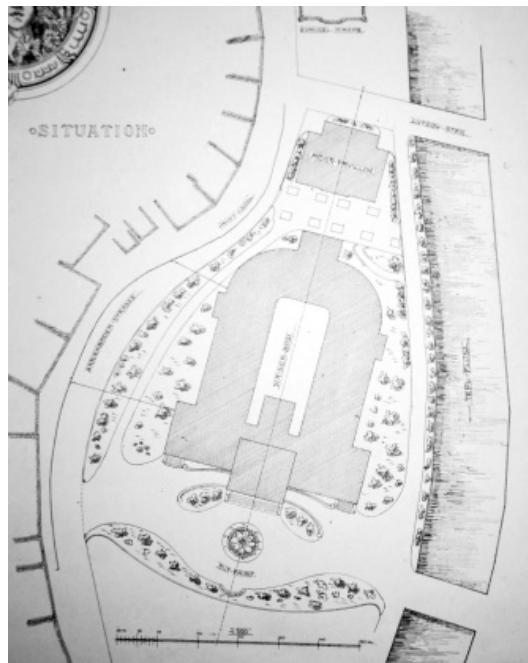
Imperial Spa, final
situation, Karlovy Vary

konferenci místních lékařů, která předložený program uvítala a doporučila jako „zcela účelný a důstojný světové pověsti Karlových Varů“¹²⁾. V kontaktech mezi vídeňskými architekty a karlovarskou obcí se rodila a postupně konkretizovala podoba novostavby. V září 1892, tedy v době příprav na zmíněnou konferenci, měl již ing. Oertl situační plán se dvěma alternativami nové lázeňské budovy, z nichž první, červeně šrafovaná na půdorysu dozadu zkoseného čtyřúhelníku, počítala s přípravnou rašelinou v zadním křídle budovy, kdežto druhá, zeleně šrafovaná s podkovovitě zaobleným ukončením, předpokládala odsunutí přípravnou do zadního odděleného pavilonu¹²⁾. Demolice pivovaru proběhla na počátku roku 1893 a ještě téhož roku v červnu započaly stavební práce nového lázeňského domu. V roce 1894 až do května 1895 probíhala stavba a vkládání provozního zařízení. Dne 6. května 1895 byla budova Císařských lázní dokončena a slavnostně otevřena. Monumentální budova se stala chloubou Karlových Varů. Zastavěná plocha zaujímá 2 800 m² a celkový náklad stavby včetně vnitřního vybavení a speciálních technických zařízení překročil milion zlatých¹³⁾.

Ing. Oertl: Císařské
lázně, dvě varianty
uvažovaného založení
stavby, Karlovy Vary, 1892

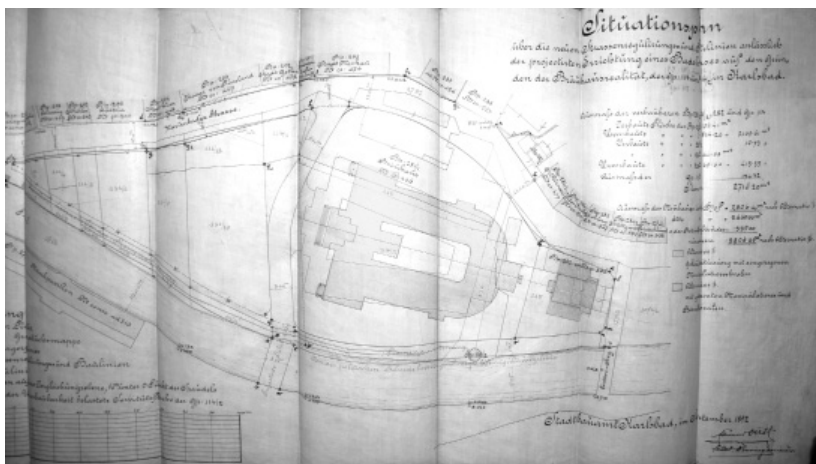
Karlovy Vary, Imperial Spa,
two variants of considered
foundations, Ing. Oertl 1892

Okázalá budova v historizujícím stylu francouzské neorenesance v sobě skrývá skvostné interiéry s neobvyklým komfortem a tehdejšími nejmodernějším vybavením. Celková kompozice se skladbou jednotlivých prvků předního traktu s ma-

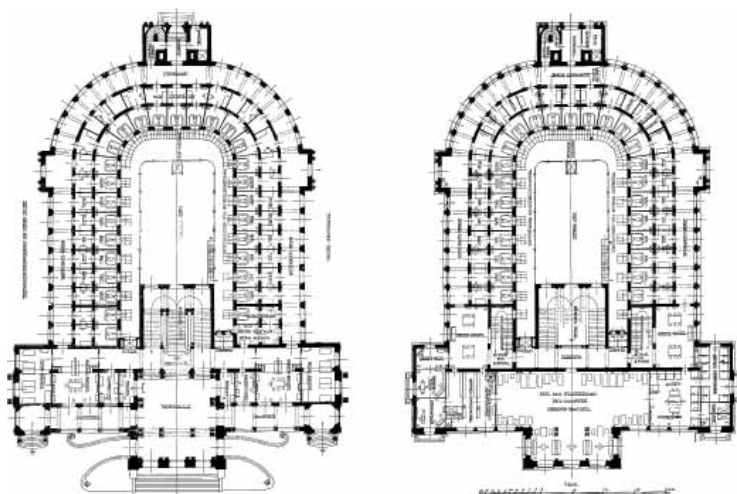
Zdroj Source: Stavební archiv Magistrátu města Karlovy Vary

sivním středním rizalitem a nárožními pavilonovými rizality, doplněnými podkovovitým půdorysem zadního traktu, plně vychází z lázeňské budovy a Casina postavených Charlesem Garnierem ve francouzských lázních Vittel v roce 1884 (kopie Casina z Vittelu byla postavena v roce 1898 ještě v lázních Nérís-les-Bains). Dispozice je trojtraktová, průběžná chodba obíhá po vnějším obvodu, lázeňské kabiny jsou situovány směrem do atria. V pravé i levé části předního traktu byly situovány salóny, kde lázeňští hosté čekali na procedury¹⁴⁾. Celkem tu bylo 120 koupelen. Slavnostní lázeňský tisk z roku 1902 o nejpozoruhodnějších zařízeních novostavby uvádí: „Ve zvýšeném přízemí se nacházejících 25 slatiných kabin, vesměs zhotovených ve vkusném architektonickém provedení, má oddělené převlékací a koupelové kabiny. Jsou vybaveny nejmodernějším komfortem, mají elektrické osvětlení, parní vytápění a větrací zařízení. Podlahy a stěny kabin jsou obloženy dlaždičkami. Každá kabina má vlastní anglický

Zdroj Source: Státní okresní archiv Karlovy Vary

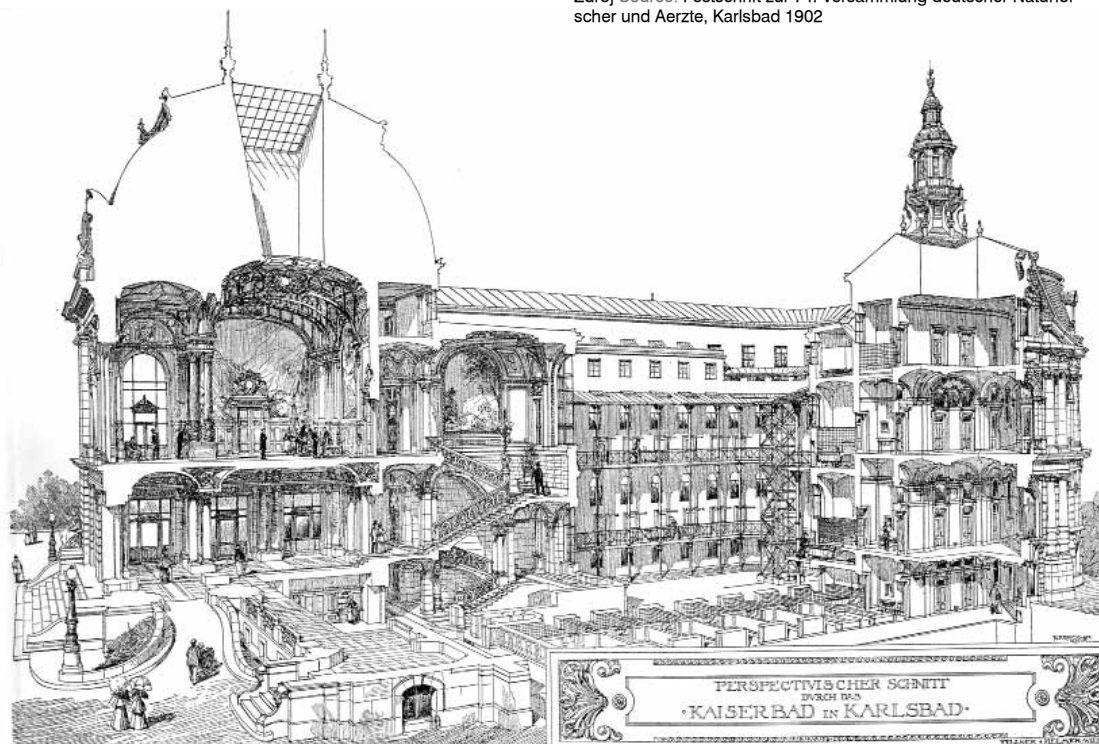
záchod, umývadlo a pocínovaný měděný ohřivač lázeňského prádla. Vedle sebe stojící vany na rašelinu a minerální vodu jsou zapuštěny do podlahy a vybaveny potřebnými sprchami. Zatímco vany na minerální vodu z anglického fayence jsou stabilní, dubové vany s rašelinou připravené v manipulační budově se hydraulickým zařízením mezipatrem dopravují a zvedají do výše a pevně se zasazují do mramorového obložení. Tímto mechanismem, který zde poprvé došel použití, se tak zcela vylučuje pro koupajícího se velmi obtěžující průvan. Další poskytované procedury jsou minerální a uhličitá lázně, studenodní, parní, horkovzdušné, elektroléčba aj. Zmíněná, ve 4 etážích umístěná léčebná zařízení, uzavírají manipulační dvůr, který je v přízemí a 1. patře obehnan ke stěnám budovy přilehlými železnými tribunami. Zatímco minerální a studenodní lázně jsou napájeny z nádrží potrubím, jsou slatinné lázně, jak bylo uvedeno, zá-

Zdroj Source: Festschrift zur 74. Versammlung deutscher Naturforscher und Aerzte, Karlsbad 1902

Císařské lázně, půdorys přízemí a prvního patra, Karlovy Vary

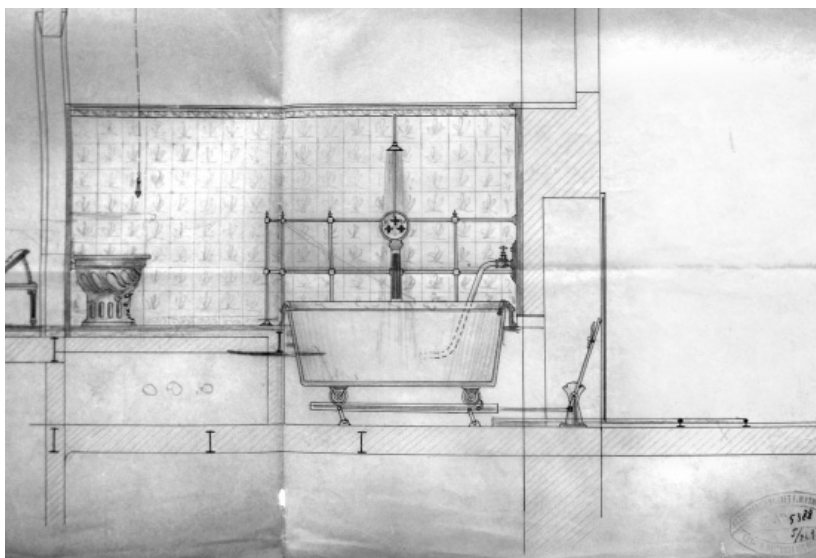
Imperial Spa, Main Building, ground floor and the first floor plans, Karlovy Vary

Císařské lázně, řez budovou, Karlovy Vary

Imperial Spa, Main Building, perspective section, Karlovy Vary

Zdroj Source: Festschrift zur 74. Versammlung deutscher Naturforscher und Aerzte, Karlsbad 1902

Zdroj Source: Státní okresní archiv Karlovy Vary

Císařské lázně, řez kabinou rašelínových lázní s technickým řešením osazení van (Aktiengesellschaft für Wasserleitungen, Gas- & Heizungsanlagen Wien), Karlovy Vary

Imperial Spa, Main Building, section of a peat bath cabin with the technical plan for casting the bathing tubs (Aktiengesellschaft für Wasserleitungen, Gas- & Heizungsanlagen Wien), Karlovy Vary

Rašelínový pavilón za Císařskými lázněmi v pohledu od jhozápadu, výřez z dobové fotodokumentace před rokem 1918, Karlovy Vary

Peat Pavilion, Imperial Spa, view from the southwest, enlarged from a historical photograph, before 1918, Karlovy Vary

sobovány čerstvě naplněnými vanami z oddělené přípravné budovy, spojené s lázeňským domem podzemní komunikací. Všechny lázeňské prostory jsou opatřeny mezipatry, ze kterých jsou parní a vodovodní trubky stále přístupné, pro koupajícího nejsou ale viditelné¹⁵¹. Dodávku vřidelní vody bylo možno ze strojovny regulovat telefonicky. Zcela ojedinělý a unikátní byl i systém přípravy a dopravy rašeliny do koupelen. Rašelina byla dovážena z Františkových Lázní, ze známého naleziště Soos, firmou Heinricha Mattoniho. Přípravovala se a míchala v odděleném objektu. Technická dokonalost a uživatelská exkluzivita řešení F. Fellnera a H. Helmera spočívala v tom, že vše, co mohlo rušit lázeňskou činnost v Císařských lázních, bylo soustředěno do oddělené provozní části.

Technické řešení užitě v Karlových Varech bylo naprosto unikátní a jedinečné¹⁶¹. Lázeňský provoz v Císařských lázních probíhal následujícím způsobem: vůz s rašelínovou zeminou vjel do podzemí v zadní oddělené části budovy, kde zeminu vyložil do jámy situované pod vjezdem, odkud byla ihned dopravena zvedacím zařízením na půdu pro rašelínu. Odtud rašelínová zemina padala po vytrídění, respektive vyčištění, do rourových míchaček

v šesti velkých dřevěných kádích, kde byla pomocí hnacích převodů promíchána s vodou. Obsluhující personál si v suterénu pod kádě přivezl dřevěnou vanu, kterou si sám pomocí kladky naplnil z míchacích kádí vypouštěcím otvorem. Poté vanu zavezl do manipulační haly, a to po kolejnicích, aby převoz vany nedělal velký hluk, a pokračoval koridorovou chodbou pod věžovým zadním traktem do atria, původně nezastřešené dvorany vlastního objektu Císařských lázní. Kolem vnitřního obvodu dvorany stály pavlače s ocelo-litvinovou konstrukcí; hydraulickým výtahem byla vana vytažena do konkrétního patra a po pavlači převezena k finálnímu usazení do koupelen. To se dělo pomocí malých dvířek pod úrovní podlahy koupelny, čímž se zabráňovalo vzniku onoho nepříjemného průvanu. Vany s použitou rašelinou se poté zavezly zpět do bočního traktu manipulační haly, kde se s pomocí zvedacího mechanického systému zavěšeného na kolejnici pod klenbou obsah vany vyklopil, voda vytekla do odpadních jímek a zbylá rašelínová směs byla pak odvezena rampou vzhůru

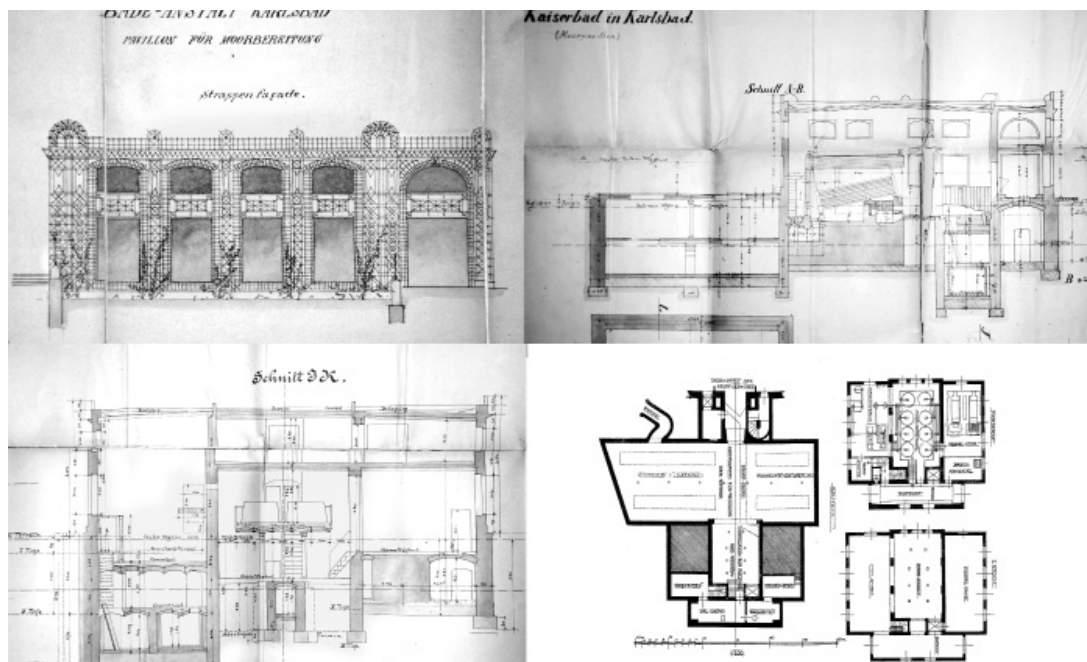
Zdroj Source: Sbírka Vladimíra Dleska

k uličce u řeky a poté na městskou skládku rašeliny. Speciální kovové konstrukce na dopravu van s rašelinou, traverzy, nosiče a litinové prvky dodala firma Salomon Bondy v Praze-Bubnech za účasti místní firmy B. Hirsch a syn. Systém vytápění a větrání budovy instalovala firma Kurz, Ritschel & Henneberg z Vídně pod vedením svého stavbyvedoucího ing. Kisliha. Hydraulický osobní výtah a parní manipulační výtah dodala vídeňská firma F. Wertheim & Comp. Zařízení strojovny, kotelny, armatury a mechanické ovládání dřevěných van s rašelinou v kabinách provedla firma A.G. für Wasserleitungen, Gas- und Heizungsanlagen z Vídně. Elektroinstalaci provedla firma Ganz & Comp. – Armaturen und Maschinenfabrik A.G. z Norimberku.

Císařské lázně sloužily balneologii téměř do konce 20. století. Vzhledem k vývoji lázeňských procedur zohledňujícímu zvyšování komfortu pro lázeňské klienty mají v současné době téměř všechna významná sanatoria a lázeňské hotely vlastní balneoprovozy, které nabízejí celou škálu

Foto Photo: Lubomír Zeman, 2011

Zdroj Source: Stavební archiv Magistrátu města Karlovy Vary

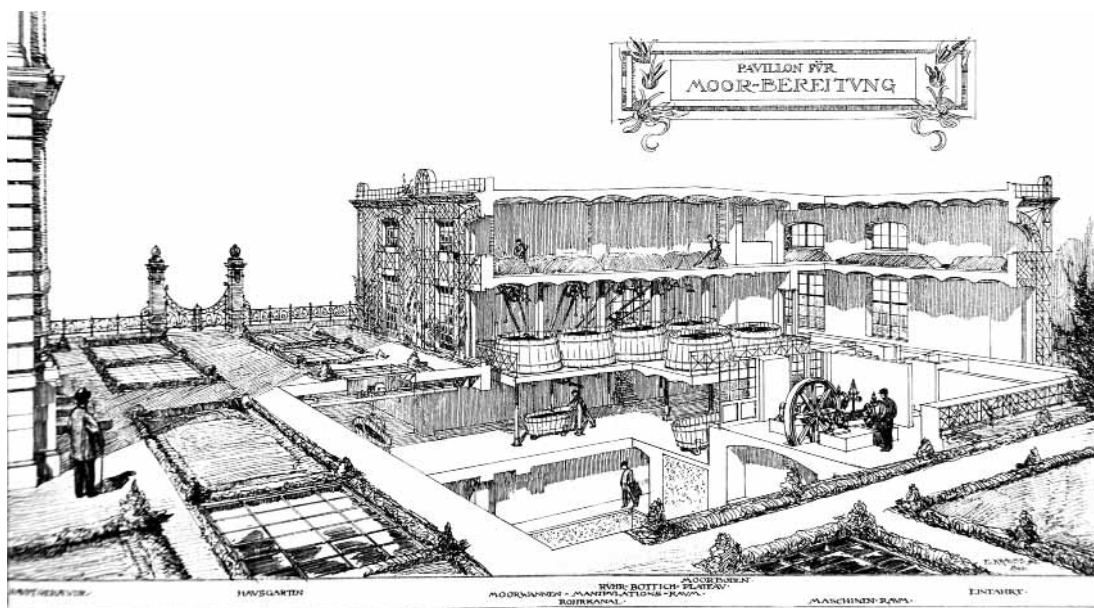
Císařské lázně, Rašelinový pavilón, současný stav, pohled od jihozápadu, Karlovy Vary

Imperial Spa, Peat Pavilion, present state, view from the southwest, Karlovy Vary

Projekt ateliéru Fellner & Helmer: Císařské lázně, Rašelinový pavilón, pohled, půdorys a řez příčný a podélný, Karlovy Vary, 1893

Project by the Fellner & Helmer studio from, Imperial Spa, Peat Pavilion, street view, basement floor, ground floor and upper floor, cross and longitudinal sections, Karlovy Vary, 1893

Císařské lázně, Rašelinový pavilón, řez, Karlovy Vary
Imperial Spa, Peat Pavilion, perspective section, Karlovy Vary

Zdroj Source: Festschrift zur 74. Versammlung deutscher Naturforscher und Aerzte, Karlsbad 1902

léčebných procedur přímo v objektech, kde jsou hosté ubytováni. Především z tohoto důvodu začaly Císařské lázně jako centrální lázně rychle ztrácet na významu. Dále svou roli sehrála i opotřebenost lázeňského zařízení a částečná zchátralost budovy jako takové. Z výše uvedených důvodů byl lázeňský provoz v objektu Císařských lázní počátkem devadesátých let 20. století ukončen. V rámci zamýšlené (připravované) přestavby objektu na luxusní hotel byla na konci devadesátých let 20. století budova vyklizena, obslužné ocelo-litinné ochozy ve dvorním traktu vybourány a vany i veškeré balneologické zařízení demontovány. K realizaci necitlivé přestavby, jejíž součástí měly být rozsáhlé demolice původních konstrukcí a mohutná několikopodlažní železobetonová vestavba, však naštěstí nedošlo. Od té doby nicméně budova sloužila veřejnosti pouze ve výjimečných případech. Využíván je především Zanderův sál pro výstavy a pro Mezinárodní filmový festival v Karlových Varech. Kromě honosného exteriéru, nádherného Zanderova sálu a některých dalších interiérů jsou dodnes dochovány i fragmenty provozního systému¹⁷¹.

Originální je zejména rašelinový pavilón, situovaný za jihovýchodním závěrem Císařských lázní. Dvěma podzemními podlažími je spojen s hlavní budovou lázní a další dvě nadzemní podlaží ustupují od hmoty hlavního objektu a vytvářejí dojem samostatně umístěného zahradního pavilónu. Nadzemní část pavilónu je postavena na obdélníkovém půdorysu. Hlavní průčelí o pěti okenních osách je orientováno směrem k zadnímu věžovému rizalitu Císařských lázní, přičemž střední třída část je zvýrazněna mělkým rizalitem. Boční průčelí směřující do ulice Mariánskolázeňské i k řece jsou čtyřosá, v zadní části se ještě připojuje odsazená komunikační část o jedné ose, která je z jihovýchodního průčelí prolomena dvěma okny. Velmi plochá střecha, která je tvořena ocelovou konstrukcí s valenými klenbami a dřevěným trámovým stropem, s asfaltovou krytinou se spádováním do střešních vtoků, je maximálně kryta obvodovou atikou tak, aby se pohledově neuplatňovala.

Přední část pavilónu je rozvinuta šířkově. Zaklenutá je valenými klenbami do traverz. Středem prochází průvlak s I profilem dozděným ke klenbám, který je podpírán litinovými sloupy

Císařské lázně, Rašelinový pavilón, manipulační hala v přízemí, Karlovy Vary

Imperial Spa, Peat Pavilion, handling hall on the ground floor, Karlovy Vary

Císařské lázně, Rašelinový pavilón, prostor pro plnění van s rašelinovou směsí v přízemí, Karlovy Vary

Imperial Spa, Peat Pavilion, tub-filling area and peat preparation on the ground floor, Karlovy Vary

Foto Photo: Lubomír Zeman, 2011

– celkem je zde vloženo sedm nosných litinových sloupů. Prostor, který původně sloužil jako manipulační hala s odvozem a přívozem van naplněných rašelinovou směsí ke koupelím, byl prosvětlen velkými střešními světlíky, které se z větší části zachovaly původní. Byly vytvořeny jako jeden kus odlitím z prefabrikovaného betonu a zaskleny jsou až dosud původními luxfery. Pod podlahou se nachází druhý suterén s jímkami, kam byla vypouštěna voda z již použitých rašelinových lázní.

Na šířkovou manipulační halu se napojuje prostor pro plnění van rašelinovou směsí. Prostor je opět zaklenut cihelnými klenbami do traverz, s galerií litinových sloupů uprostřed. V klenbách u sloupů jsou dochovány kruhové vypouštěcí otvory s ocelovou vložkou a obdélné prostupy pro závlače k otevření napouštěcího mechanismu. Po obvodu vnitřních stěn jsou zřetelné dozdivky klenbových kápí, původně zde býval otevřený vstup do přízemí. Manipulační prostor je v jižní části ukončen nikou původního výtahu na rašelinu, dnes zakrytého dřevěným bedněním.

V severní části levého (západního) traktu byla původně umístěna strojovna. Dnes se zde nachází

Foto Photo: Lubomír Zeman, 2011

Císařské lázně,
Rašelinový pavilón,
kotelna, Karlovy Vary
Imperial Spa, Peat Pavilion,
boiler room, Karlovy Vary

trafostanice s ještě předválečným vybavením pocházejícím z třicátých let 20. století. V pravém (východním) traktu se nacházela kotelna s prostorem na výšku dvou podlaží. Strop nad přízemím je dřevěný, podepřený ocelovými nosníky s označením TEPLITZ, s technickým vybavením pojezdů, převodů, kladek apod. V jihovýchodní části místnosti je ve stropě zavěšena původní tlaková nádoba zasahující z poloviny své výšky i do prostoru patra. Je to jeden z prvků původního technologického vybavení, které sloužilo nejspíše k ohřevu vody v původní kotelně.

Velká místnost středního traktu je obdélná, zaklenutá valenými klenbami do traverz. Původně sloužila jako přípravná rašeliny. V klenbách je dosud otevřena řada čtvercových prostupů, vedle nichž se na ocelových profilech dochovaly v pravidelném sledu šroubové úchyty a háky.

O podlaží výše se v prostorově shodné místnosti nacházel sklad a třídírna rašeliny. Prostory je zaklenuta valenými klenbami do traverz. Uprostřed je ve dvou klenebních polích proveden prostup a prostor je osvětlován vystupujícím světlíkem. V nášlapné vrstvě podlahy z betonové mazaniny jsou dosud zachovány čtvercové prostupy do střední prostory v přízemí, kryté fošnami. V jižní části střední místnosti se nachází průchod do jižní

Císařské lázně,
Rašelinový pavilón,
sklad a třídírna rašeliny
v patře, Karlovy Vary
Imperial Spa, Peat Pavilion,
sorting and storage of peat
on the floor, Karlovy Vary

Foto Photo: Lubomír Zeman, 2011

Foto Photo: Lubomír Zeman, 2011

chodby a vedle něho původní výtah na rašelinu. Ze starší technologie se zde dochovala dřevěná násypná šupna.

Ze střední místnosti je možno vstoupit do prostoru pravého (východního) traktu. Prostory je zastropena dřevěným trémovým stropem poměrně náročného provedení – stropní trámy mají okosené hrany a jsou doplněny záklopem s profilovanými lištami. Boční strany stropních trámů a záklop je opatřen šedomodrým nátěrem, okosená hrana stropních trámů je zelená a čelní strana stropních trámů s lištami záklopu červené. Dřevěná podlaha s nášlapnou vrstvou z prken je vložena do prostoru druhotně.

V prostoru strojovny, kde bylo energetické srdce celého provozu, byl umístěn dvoustranný

parní stroj s předním a zadním pístem a velkým setrvačником. Na pístech parního stroje nechyběl ani Boultonův odstředivý regulátor otáček a dále zde bylo umístěno zřejmě i dynamo. Na základě znamenité dokumentace a pozůstatků v interiéru si můžeme udělat poměrně přesnou představu o fungování celého zařízení i navazujícího provozu. Od parního stroje byla přes ozubené kolo hnána řemenicí zespodu transmisní hřídel zavěšená na klenbě prvního suterénu. Hřídel vedla do střední haly přípravný rašeliny s obvodovou galerií, kde byly v prostupu u obvodových stěn nasazeny další masivní řemenice vedoucí do přízemí k hnaným hřídelím umístěným pod klenbami. U obou postranních galerií horního pódia byly vždy čtyři hnací řemenice s dolním hnacím kolem a horním kolem hnaným, k osmi, resp. čtyřem kádím na každé straně. Na klenbě v patře byl za hnaným kolem zavěšen vodorovný převod převádějící pohyb na svislou hřídel, tyč míchadla s lopatkami, která zřejmě musela být zajištěna na spodní ložisko a již se ve velkých dřevěných kádích míchala

rašelinová směs. Obsluhující personál si pákami otevřel násypné dřevěné šupny, čímž si nasypal rašelínovou zeminu vytříděnou v prostoru nad nimi, v prvním patře. Páky zde byly zavěšené vždy po dvojicích – pro otevření a uzavření násypného otvoru. Po přilítí vřídelní vody se směs mechanicky rozmíchala a po rozmíchání přivezl další pracovník pod kád v suterénu dřevěnou vanu, kterou si opět sám pomocí kladky naplnil vypouštěcím otvorem. Poté vanu zavezl do manipulační haly, kde již vanu osadil na kolejničky, aby převoz byl snadnější a nedělal velký hluk, a pokračoval koridorovou chodbou pod věžovým zadním traktem do atria, kde ji vyvezl do příslušného podlaží původně hydraulickým výtahem. Byl to důvtipný a přitom jednoduchý systém, který umožnil práci bez dřívější velké dřiny.

V pravém (východním) traktu byla umístěna kotelná vytápějící celý objekt Císařských lázní. Celý systém sestával z dvojice žárotrubných kotlů s otočnými vytápěcími rošty a nad ním umístěnou soustavou žárotrubných parních kotlů. K čištění

Zdroj Source: Městské muzeum Františkovy Lázně

Luisiny lázně, provoz rašelínových lázní, Františkovy Lázně, kolem roku 1900
Luisa Baths, preparation of peat baths, Frantiskovy Lazne, around 1900

Zdroj Source: Městské muzeum Mariánské Lázně

Centrální lázně, provoz rašelinových lázní, Mariánské Lázně, kolem roku 1900

Central Baths, preparation of peat baths, Marianske Lazne, around 1900

zanášejících trubek parních kotlů byla zřízena pochůzná lávka. Ze spodního centrálního topeniště se sypal dolů popel do jímky a teplo bylo vedeno kanálem ve druhém suterénu do celé budovy. Taktéž odvod spalin byl veden kouřovodem ve spodním suterénu do sopouchu komína ve věžovém traktu hlavní budovy Císařských lázní. Protože technologické zařízení kotelny bylo objemné, byl pro ni vymezen výškově celý prostor od suterénu až po patro. Přestože to byla pouhá kotelna, byl na uzavření prostoru vybudován honosný záklopový strop s barevnou polychromií. I takovýto prostor musel být reprezentační. Technologický provoz nebyl chápán jako něco podřadného, ale byl pojímán a představován jako doklad průmyslového pokroku.

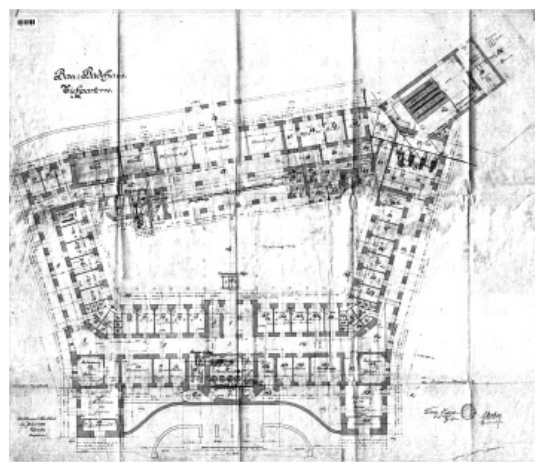
Franz Drobny: Alžbětiny lázně, půdorys přízemí a suterénu, Karlovy Vary, 1905

Franz Drobny: Elisabeth Spa, ground floor and first floor plans, Karlovy Vary, 1905

Exteriér nadzemní části Rašelinového pavilónu byl řešen na rozdíl od pompézní architektury hlavního lázeňského traktu Císařských lázní střídme, a to z jediného důvodu – nadzemní část provozního traktu měla být vizuálně oddělena od vlastní budovy a neměla se pohledově příliš uplatňovat. Proto Fellner a Helmer zvolili formu zahradního pavilónku, stojícího jakoby nezávisle za hlavními

traktem Císařských lázní. Toto střídme řešení doprovodili i úpravou obvodového pláště pavilónu, který pokryli hustou sítí dřevěné treláže s pnoucí zelení. Treláž byla koncipována velice dekorativně a vytvářela dojem husté krajkové sítě – okna a okenní osy byly lemovány horizontálně, treláž mezi okny byla řešena v náznaku pilířů či pilastrů na koso s vloženými kruhy, fabionová římsa byla opatřena vzorem zubořezu a horizontální atika byla doplněna nad pilíři a pilastry půlkruhovými výběžky, které měly symbolizovat klasické akrotérie. Tak jako architektura hlavní budovy Císařských lázní, měla i podoba vnějšího pláště Rašelinového pavilónu svůj vzor ve Francii. Architekti Fellner a Helmer zde vytvořili zahradní pavilón jako vystřižený z francouzských lázní, jako by jej přenesli například z Vichy, kde se takovéto pavilóny se stejnou pojetou treláží dochovaly dodnes.

Kulturně historický význam Císařských lázní je nesporně značný. Budova Císařských lázní je dosud vnímána jako nádherná architektura, svou dimenzí i formou příhodná pro to, aby sloužila jako impozantní kulisa pro divadelní prostředí či jako vzorná opera. Hodnota stavby ovšem nespočívá pouze v luxusní a krásně řešené „divadelní“ architektuře. Je to v první řadě lázeňský dům, pro který byl primární lázeňský provoz. A v tomto ohledu je pro Císařské lázně, které sloužily jako rašelinové lázně, zásadní jejich provozní trakt – Rašelinový pavilón, který pochází od stejných slavných tvůr-

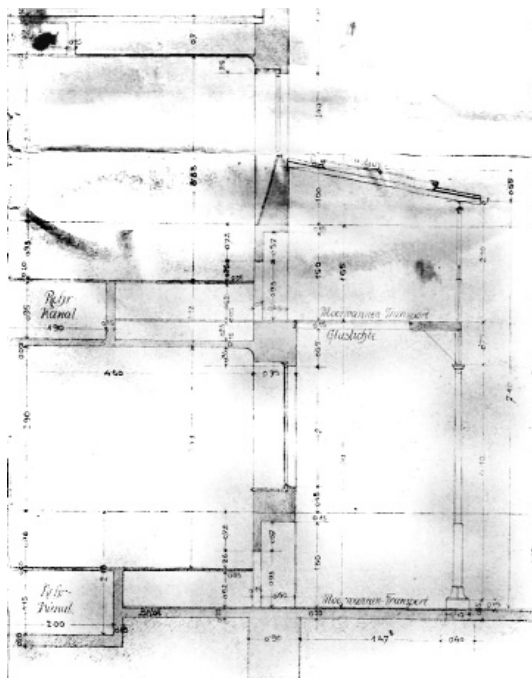
Zdroj Source: Stavební archiv Magistrátu města Karlovy Vary

ců, jako pochází hlavní budova Císařských lázní. Víme, že zmiňovaný způsob lázeňského provozu byl poprvé realizován právě v Císařských lázních v Karlových Varech. Po provedení komparativní analýzy lázní v České republice v kontextu s lázněmi v západní a střední Evropě lze konstatovat, že stopy takového provozu již nejsou nikde dochovány v takovém rozsahu, jako v Císařských lázních v Karlových Varech. Zatímco v Mariánských Lázních či Františkových Lázních se v té době příprava rašeliny pro koupele stále prováděla starým způsobem na rozlehlých dvorech lázeňských ústavů, kde se rozmělněná a vytríděná rašelina (či slatina) míchala s minerální vodou, ohřívala v otevřených kotlech a pak v dřevěných vanách zavázela do lázeňských kabin, v Karlových Varech byl realizován moderní, takřka průmyslové řešení provozu přípravy rašelinové směsi pro koupele. Stopy tohoto provozu jsou dosud v Rašelinovém pavilónu až překvapivě čitelné. Zachované stavební konstrukce i dochované fragmenty původní technologie nám tak prozrazují, jak se původně provoz přípravy rašeliny pro rašelinové koupele prováděl.

Význam Rašelinového pavilónu Císařských lázní v Karlových Varech nebyl dosud plně pochopen. Výše zmiňované aspekty však dokládají, jak velmi je provozně i kulturně historicky tato zadní část lázeňského domu významná. Z hlediska historického a památkového je tedy i provozní trakt – Rašelinový pavilón Císařských lázní – hodnotný a cenný. K Císařským lázním Rašelinový pavilón nedílně náleží. Jedná se o jeden celek, bez provozního traktu by hlavní lázeňský objekt nikdy nemohl existovat a fungovat.

ALŽBĚTINY LÁZNĚ V KARLOVÝCH VARECH

V říjnu 1903 se rozhodla rada města Karlovy Vary postavit nový moderní lázeňský dům v parku císaře Františka Josefa, dnešních Smetanových sadech, proti nové budově poštovního úřadu v severní části města. Na svém zasedání dne 1. května 1904 schválilo zastupitelstvo záměr požádat u banky o půjčku ve výši 4 miliony korun, ze které bude na výstavbu lázeňské budovy použit jeden milion. Dne 5. října 1904 následně ředitel městského stavebního úřadu Ing. arch. Franz Drobny předložil projekt výstavby nového balneoprovozu s rozpočtem 1 495 tisíc

Franz Drobny:
Alžbětiny lázně, řez,
Karlovy Vary, 1905

Franz Drobny:
Elisabeth Spa, section,
Karlovy Vary, 1905

Zdroj Source: Stavební archiv Magistrátu města Karlovy Vary

korun, ve kterém tehdy počítal i s nájездem pro kočáry k hlavnímu vchodu. Zastupitelstvo následně projekt schválilo. V únoru 1905 bylo rozhodnuto objekt pojmenovat Elisabethbad (Alžbětiny lázně) na památku zavražděné manželky císaře Františka Josefa I., císařovny Alžběty, zvané Sisi, která se ve městě léčila v červnu roku 1892. Výstavba lázeňské budovy byla započata dne 17. května 1905 v zadní části parku císaře Františka Josefa. Park byl upraven ve francouzském formálním stylu s fontánou a čtyřřadou alejí. Slavnostní otevření lázeňské budovy se konalo 18. června 1906. V nově otevřených lázních se poskytovalo denně až 2 000 procedur využívajících vřidelní vodu a rašelinu¹⁸⁾.

Jednotlivé části objektu jsou rozloženy na obdélném půdorysu s rozevíracími se bočními křídly, která vybíhají před střední, konvexně vyduťtý pavilón, čímž vytvářejí čestný dvůr (cour d'honneur). Křídla svírají uprostřed původně volný dvůr. Architektonický výraz čerpá objekt Alžbětiných

Parní stroj, Lázně
Kundratice
Steam engine, Lázně
Kundratice

Foto Photo: Lubomír Zeman, 2011

lázní z neoklasicistních vzorů. Podle vlastních slov projektanta byla volena jednoduchá podoba navazující na empirické příklady. V interiéru vstupní haly můžeme spatřit reliéfy symbolizující lázeňství inspirované motivy římské antiky. Alžbětiny lázně jsou kvalitním příkladem historizující architektury počátku 20. století s prvky nového klasicismu. Velmi zajímavé bylo ovšem i provozní zázemí a samotný lázeňský provoz^{19/}.

Vnitřní dispozice Alžbětinių lázní je v předním i zadním podélném křídle trojtraktová, v bočních křídlech dvojtraktová s koridorovou chodbou, na kterou se váží jednotlivé lázeňské kabiny. Každá kabina byla vybavena nezbytným klozetem. V předním jihovýchodním traktu a v předstupujících křídlech byly umístěny čekárny a odpočívárny po procedurách – levá část byla určena pro pány, pravá pro dámy. V přízemí i v prvním patře se nacházely rašelinové a uhličité lázně, v zadním severozápadním křídle byla umístěna vodoléčba. Rašelina se dopravovala do zadního křídla z dnešní ulice Bulharské (dříve Morgenzeile), kde se v suterénu středního křídla třídila, míchala a plnila do van. Vany na kolečkách pak byly dopraveny k přednímu křídlu. Kolem dvora stála opět ocelo-litínová pavlačová konstrukce, po které se vany dopravovaly k jednotlivým lázeňským kabinám, popřípadě byly výtahem vyvezeny na úroveň horního patra. A opět jako v případě Císařských lázní se vany zasouvaly do kabin malými dvířky

pod podlahou kabiny. Systém byl ještě vylepšen mezistropy, kde byla umístěna kanalizace. Použitá rašelina pak byla odvezena zpět do zadního křídla a vyklopena do jímek, odkud voda vytekla do kanalizace a zbylá rašelina se odvezla na depot. Nesporně zajímavé je porovnání technického řešení obou velkých lázeňských budov, Císařských lázní a Alžbětinių lázní. O to zajímavější je to vzhledem k osobě městského inženýra a stavitele, jímž byl Franz Drobny, ředitel stavebního úřadu v Karlových Varech, který byl u stavby jak Císařských lázní, tak i Alžbětinių lázní. Z technického provozu Císařských lázní převzal to nejmodernější řešení spočívající v přepravě van po předsazené ocelo-litínové konstrukci a jejich zasouvání do lázeňských kabin otvory v podlaže. Oproti samostatnému a odsazenému rašelinovému pavilonu použil Drobny v Alžbětinių lázních svůj prvotní návrh provozního zázemí přímo v zadním traktu a do vysunutého pavilonu mimo vlastní budovu umístil kotelnu. Dosud jsou Alžbětiny lázně, připomínající rozlehlý zámek, největším balneoprovozem v Karlových Varech, v němž je poskytováno na 60 druhů lázeňských procedur.

Moderní způsob zavážení van do lázeňských kabin, jaký byl vytvořen v Karlových Varech, se poté začal využívat i v jiných lázeňských místech. Jedním z nich jsou lázně v Kundratcích u městečka Osečná v severních Čechách, kde tento důmyslný systém, i když v jednodušším provedení, můžeme ještě dnes spatřit. Nevelké lázně v Kundratcích vznikly již v roce 1881, kdy zde místní podnikatel Josef Schwan vybudoval u bohatých rašeliníšť malý domek se dvěma vanami pro rašelinové koupele. Lázeňská budova byla rozšířena a provoz modernizován poté, co ji v roce 1908 odkoupila obec. A tehdy se zde vybudoval i nový lázeňský provoz, který je zde s úspěchem provozován až do současnosti. I zde se rašelina zaváží vozíkem přes rampu nahoru do úpravny rašeliny, kde se rozdrtí, poté padá do míchače, kde se rozmíchá s vodou na potřebnou konzistenci a pak se vypustí do vany. Ve vaně se rašelinná směs ohřeje pomocí páry na teplotu, kterou určí lékař a poté se po kolejnici zaváží do lázeňské kabinky, kde se osazuje podobně jako v Karlových Varech dvířky pod úroveň podlahy kabinky. Zde se ovšem jedná o přízemní prostor a vany se tak ne-

musejí rozvážet výše a ani je nadzvedávat, jejich horní hrana navazuje na úroveň podlahy a pacient do vany sestoupí. Po použití se vana po kolejnicích vyveze zpátky a vyklopí do jímký, kde použitou rašelinu přečerpá kalové čerpadlo do kaliště. Páru vyráběl parní stroj z roku 1909, který se zde unikátně dochoval a je dodnes činný.

ZÁVĚR

Lázeňství jako významný evropský kulturní a společenský fenomén 19. století nezůstalo neřešené k přijímání soudobých materiálů a technologií, které se začaly objevovat nejenom ve formě nových architektonických útvarů a prvků, ale i v moderním technickém a technologickém zařízení nově budovaných staveb. Typickým příkladem mohou být výrobky z litiny a zušlechtěného železa, předchůdce moderních konstrukčních ocelí, s jejichž pomocí bylo možné vybavit lázeňské domy do té doby nevídanými technologiemi přípravy a transportu rašelinových směsí, technologiemi, které znamenaly nejenom vyšší uživatelský komfort pro lázeňské hosty, ale i vyšší efektivitu a kvalitu při zpracování balneologických surovin.

Na uvedených příkladech Císařských a Alžbětiných lázních v Karlových Varech je zřejmé, že zde již dospěl soudobý technologický vývoj přípravy

balneologických procedur do industriální éry a přispěl tak k posunu našeho lázeňství na celoevropskou špičku. Industrializace lázeňského provozu byla inspirována, podobně jako v řadě jiných odvětví, velkými průmyslovými provozy. Technické vybavení lázeňských provozů dokládá důmyslné využití moderních průmyslových technologií s parou poháněnými stroji. Pohon míchacích zařízení rašeliny vycházel analogicky například z pohonu mykacích a spřádacích strojů s mohutnými řemenicemi a transmisemi velkých přádelen. Textilní průmysl tak vytvořil model i pro tak vzdálené odvětví, jakým bylo lázeňství. K zavážení van i do vyšších podlaží pak bylo využito technologických znalostí z dopravy, důlního podnikání či hutnictví. Na přelomu 19. a 20. století pak tyto rozvinuté strojírenské procesy vytvořily zcela specifický lázeňský provoz. Z hlediska památkové péče proto nelze technická a technologická zázemí těchto i mnoha dalších architektonicky skvostných lázeňských staveb upozadovat, ale právě naopak. Je k nim třeba přistupovat jako k svébytné a celoevropsky významné součásti industriálního dědictví.

Tato studie vznikla na Českém vysokém učení technickém v Praze v rámci projektu NAKI DF12P01OV040 s podporou Ministerstva kultury České republiky.

NOTES POZNÁMKY

¹ ZÍDKOVÁ, Anna: Fellner a Helmer v Karlových Varech. Karlovy Vary, Karlovarské muzeum 1997.

² Státní okresní archiv Karlovy Vary, Archiv města Karlovy Vary, kart. 44c, zn. L 895, pův. M 13/5-35, Zpráva dr. Bechera z 20. 4. 1893;

³ SÚRPMO: Lázně I (Císařské lázně) v Karlových Varech, Stavebně historický průzkum. Praha, 10/1994.

⁴ Festschrift zur 74. Versammlung deutscher Naturforscher und Ärzte. s. 250, Karlovy Vary, 1902.

⁵ ZEMAN, Lubomír: Císařské lázně v Karlových Varech. Karlovy Vary, Karlovarský kraj 2009.

⁵ Karlsbad, Badeanstalten. Státní okresní archiv Karlovy Vary, Archiv města Karlovy Vary, kart. 13.

⁶ ZEMAN, Lubomír: Západočeský lázeňský trojúhelník. Západočeské lázně v kontextu evropského lázeňského dědictví. Karlovy Vary, Karlovarský kraj 2008.

⁷ ZEMAN, Lubomír: Rašelinový pavilón Císařských lázní v Karlových Varech. Stavebně historický průzkum. Loket, Národní památkový ústav 2011.

⁸ BEŠŤÁKOVÁ, Kamila – GARGULA, Milan: Karlsbad-Karlovy Vary...místa známá i neznámá. Karlovy Vary, Město Karlovy Vary 2005.

⁹ KOUBA, Václav – VAŠÁK, Jan: Alžbětiny lázně v Karlových Varech. Stavebně historický průzkum. rozpracovaný rukopis 2014.